

Taal in de politiek. Pronominale aanspreekvorm in verkiezingspropaganda

door

DR. MARC VAN DE VELDE

INLEIDING

De belangstelling voor de keuze van de pronominale aanspreekvormen, met name uit sociolinguïstisch oogpunt, is niet nieuw. Echt opgebloeid is ze na het verschijnen van het intussen beroemde artikel van Brown-Gilman, *The pronouns of power and solidarity* (1960). Deze auteurs beweren daarin dat de keuze van de pronomina van de tweede persoon nu niet meer, zoals in vroeger tijden, in termen van macht bepaald wordt, maar wel op grond van solidariteit met of distantie tot de aangesprokene. Uitgaande van deze opvatting werd de problematiek van het pronomengebruik ook in vele andere dan de door Brown-Gilman beschreven talen onderzocht; een overzicht hiervan bieden b.v. Deprez-Geerts 1980, 258-259. Ook bij de beschrijving van het Nederlands werden de door Brown-Gilman ingevoerde begrippen gebruikt, vanuit het Noornederlands o.a. door Van den Toorn 1977 en Daan 1978 en 1980, vanuit het Zuidnederlands o.a. door Baetens Beardsmore-Van de Craen 1979. De termen solidariteit en distantie gingen hier de in de oudere literatuur voorkomende *beleefd*, *vertrouwd* verdringen, zoals zeer duidelijk blijkt uit volgend citaat uit Van den Toorn 1977, 528:

„Wel schijnt *u* steeds meer het voornaamwoord van de non-solidariteit te zijn geworden. Liever noemen we het dan ook een distantiepronomen dan een beleefdheidspronomen... Het pronomen *jij* daarentegen schijnt op weg te zijn minder vertrouwelijkheidspronomen te worden dan geprononceerd solidariteitspronomen.”

In wat volgt wil ik nagaan in hoeverre deze opvattingen ook gelden voor een beperkt onderdeel van de Zuidnederlandse taalproductie, nl. voor verkiezingspropaganda. Mijn belangstelling voor de problematiek van het pronomengebruik in deze tekstsoort werd gewekt tijdens de laatste gemeenteraadsverkiezingen, toen de (toenmalige) BSP in Gent uitpakte met de slogan *Gij en de BSP*, waarin vervanging van *gij* door *u* of *jij* mij totaal uitgesloten leek. Deze dus eerder toevallig gemaakte keuze bleek achteraf nog vrij

gelukkig te zijn, in die zin dat ze het toelaat op verschillende aspecten van de problematiek nader in te gaan.

– Vanuit eng taalkundig oogpunt is de Zuidnederlandse situatie in zoverre interessant dat ze een vrij ingewikkeld systeem in ontwikkeling kent (Baetens Beardsmore-Van de Craen 1979 spreken van diglossiesituatie) doordat naast de in het Noorden algemeen verspreide vormen *ijj* en *u* ook nog het door Geerts 1975, 47 als *passé-partout* vorm gekarakteriseerde *gij* voorkomt.

– Vanuit communicatief gezichtspunt is verkiezingspropaganda een typisch middel waarmee gepoogd wordt het publiek te beïnvloeden en te overreden. Met Marais 1977, 9 kan nu uit een overzicht van de thema's die op het gebied van de interpersonele communicatie aan bod komen, vastgesteld worden dat, om deze doeleinden te bereiken, de aanspreekvorm van potentieel belang is, en wel vanuit een drievoudig perspectief: vanuit de schrijver, vanuit de lezer (of om de termen uit de communicatiewetenschappen te gebruiken: vanuit de zender, vanuit de ontvanger) en vanuit de relatie tussen die twee. Marais drukt het zo uit:

„In de communicatiesituatie duidt de zender door middel van de gekozen aanspreekvorm aan tot wie hij zich richt én – wat voor ons veel interessanter is – deelt hij tevens zijn evaluatie mee van de ontvanger en van de relatie tussen zichzelf en deze laatste.”

En omgekeerd:

„Uit de stijl van de zender deduceert de ontvanger de graad van congruentie tussen zichzelf en de zender; hoe groter deze congruentie, des te groter ook de bereidheid om beïnvloed te worden.” (1977, 10)

Opgemerkt moet hierbij wel worden dat voor de schrijver van verkiezingspropaganda meestal de moeilijkheid bestaat dat hij zich tot een zeer heterogeen publiek richt en verder dat volgens Geerts 1975, 50 de evaluatie van de schrijver door de lezer beïnvloed kan worden door het feit dat het hier om geschreven teksten gaat, waarbij de leeservaring een rol speelt. Bovendien blijkt uit een overzicht van de literatuur terzake dat de beoordeling van de verschillende pronomina sterk kan uiteenlopen (vgl. b.v. Geerts 1975, 47 of Deprez-Geerts 1977, 164 en 1980, 320-322), zodat bij een bepaald pronomengebruik de ene lezer een veel hogere graad van congruentie met de schrijver kan voelen dan een andere.

– Verder biedt het behandelde materiaal de mogelijkheid om na te gaan in hoeverre het pronomengebruik niet alleen algemeen sociologisch maar ook specifiek ideologisch bepaald kan zijn, zoals in de literatuur hier en daar wordt beweerd. Ik denk hier in het bijzonder aan de opvatting van Brown-Gilman 1960, 270 ff. dat de voorkeur voor het solidariteitspronomen groter wordt bij

de politiek radicalen dan bij politiek conservatieven en daarbij min of meer aansluitende constataties van Augst 1977, 21 voor het Duits, van Van den Toorn 1977, 534-535 en Geerts 1975, 47 en 51 voor het Nederlands.

Vooraleer op dergelijke problemen kan ingegaan worden, is echter een grondige analyse van het materiaal nodig. Dit bestaat uit documenten in verband met de nationale verkiezingen van 17 april 1977 en 17 december 1978. Hiervan verzamelde ik het in mijn bus gedeponeerde zelfstandig verkiezingsmateriaal (d.w.z. pamfletten, brieven e.d., maar niet de advertenties in reclamebladen) dat enerzijds nationaal verspreid werd, anderzijds in het arrondissement Gent-Eeklo of een deel ervan, en wel – om vergelijking mogelijk te maken – van de partijen die aan de beide verkiezingen deelnamen, d.w.z. AMADA¹, BSP², CVP, KPB, PVV, RAL en VU; niet b.v. het Vlaams Blok³.

Om te vermijden dat mijn materiaal te toevallig zou samengesteld zijn, nam ik contact op met de nationale secretariaten van alle partijen. De enige die niet op mijn vraag om medewerking reageerde was de CVP. Van de overige bezorgden sommige mij direct materiaal, andere verwezen mij (ook) naar hun arrondissementele secretariaten. Maar ook na die contacten is helemaal niet zeker dat mijn materiaal volledig is, want het bleek dat geen enkele partij over een systematisch aangelegd archief van haar eigen verkiezingsmateriaal beschikt⁴. Mijn voorstelling van de feiten zal dus noodgedwongen onvolledig blijven. Uit een vergelijking van mijn oorspronkelijk verzameld en het achteraf bijgekregen materiaal blijkt echter dat de aanvankelijk gevonden tendensen nauwelijks gemodificeerd werden, zodat ik meen toch een min of meer betrouwbaar beeld te kunnen schetsen en in elk geval een idee te kunnen geven van de problemen die bij de beschrijving van dit soort materiaal opduiken.

Voor ik tot de eigenlijke beschrijving overga, wil ik er nog even uitdrukkelijk op wijzen dat mijn materiaal in zoverre van dat van de meeste andere onderzoeken, vooral voor het Zuidnederlands, afwijkt dat het niet verkregen werd in altijd toch min of meer artificiële testsituaties, maar dat het spontaan werd geproduceerd, wat mij meer garanties lijkt te bieden dat het de feitelijke toestand weergeeft. Anderzijds moet wel toegegeven worden dat het materiaal vrij dispaaraat is (van nationaal pamflet tot persoonlijke

1. Nu PvdA België.

2. Nu SP.

3. Hiervan vond ik ten andere maar 1 pamflet, met *n*-vormen.

4. Dat een verzameling persoonlijke propaganda bijna uit de aard der zaak onvolledig moet zijn, hoeft hier niet speciaal beklemtoond te worden.

brief), maar daaraan zal in het verder onderzoek waar nodig ook aandacht worden besteed.

Bij de beschrijving van mijn materiaal zal ik beginnen met een algemeen overzicht per partij en dan per verkiezing. Daarbij zal ik op een aantal normproblemen ingaan. Vervolgens zal ik nagaan wat de resultaten zijn van verdere diversificatie van het materiaal en in een slotbeschouwing zal ik pogen tot een synthese te komen van de functies van de verschillende pronomina, waarbij ik mijn bevindingen ook met die van anderen zal vergelijken.

ALGEMENE BESCHRIJVING

Zoals hierboven reeds opgemerkt beschikt het Zuidnederlands over 3 aanspreekvormen :

- *jij* (*je*) en de meervoudsvorm *jullie*
- *gij* (*ge*)
- *u*

die ik in het vervolg dan ook onderscheid. Er moet daarbij opgemerkt worden dat geen verschil gemaakt wordt tussen volle en zwakke vormen of tussen groot of klein geschreven *u* en dat ook het voorkomen van verbogen vormen en vormen van de overeenkomstige bezittelijke voornaamwoorden meegerekend worden. Hierbij treedt echter een bijzonder probleem op doordat de verbogen vorm en het bezittelijk voornaamwoord van *gij* en *u* samenvallen. Hier wordt ervan uitgegaan dat deze vormen, wanneer ze samen met *gij* of *u* in een bepaalde (deel)tekst optreden, ook daarbij horen. Komen ze naast *jij*-vormen voor, dan betekent dat onzuiver gebruik van *jij*. Staan ten slotte in een bepaalde tekst alleen zulke niet eenduidige vormen, dan worden zij als een vierde categorie beschouwd en als [-*jij*] gekarakteriseerd.

In tabel 1⁵ geeft de eerste kolom het totaal aantal documenten per partij aan waarin aanspreekpronomina voorkomen, de volgende kolommen geven per pronomina eerst het totaal aantal documenten waarin die vorm voorkomt en dan het aantal documenten waarin alleen die vorm voorkomt. De reden voor het ontbreken van een totaal bij [-*jij*] werd hierboven al aangehaald. De cijfers voor zuiver [-*jij*] hebben ten andere niet direct waarde op zichzelf maar zijn slechts interessant voor een vergelijking met de *jij*-vormen. Dat de totalen van de 4 categorieën samen niet met het algemeen totaal overeenkomen is het gevolg van het feit dat er heelwat stukken zijn waarin verschillende pronomina naast en door elkaar voorkomen, een verschijnsel waarop later dieper ingegaan wordt.

5. In de tabellen worden eerst de 4 'grote' partijen alfabetisch gerangschikt, dan de 3 kleine linkse formaties, eveneens alfabetisch.

	totaal	jij		gij		u		[-jij]
		totaal	zuiver	totaal	zuiver	totaal	zuiver	zuiver
BSP	16	4	-	1	-	10	6	6
CVP	12	3	-	4	1	8	4	3
PVV	21	1	-	-	-	18	17	3
VU	27	4	1	2	1	22	18	3
AMADA	4	1	-	3	2	2	-	-
KPB	11	2	-	4	2	6	3	3
RAL	12	11	1	5	-	2	-	1
totaal	103	26	2	19	6	68	48	19

tabel 1

Een eerste opvallend feit is dat geen enkele partij zich in het gehele materiaal tot het gebruik van 1 pronomen beperkt. Wordt [-jij] buiten beschouwing gelaten, dan blijkt zelfs dat met uitzondering van de PVV alle partijen de 3 ter beschikking staande mogelijkheden benutten, maar de verdeling over de verschillende pronomina is niet overal dezelfde.

Globaal genomen zijn BSP, CVP, PVV, VU en KPB duidelijk *u*-partijen, bij PVV en BSP is er zelfs geen enkel document dat alleen [-u]-vormen bevat. In tweede orde geven BSP, PVV en VU de voorkeur aan *jij* en dan aan *gij* (met dien verstande dat de PVV zoals reeds aangestipt helemaal geen *gij*-vormen gebruikt); CVP en KPB daarentegen geven eerder de voorkeur aan *gij* dan aan *jij* (de CVP slechts heel licht). AMADA met het kleinste materiaal heeft de volgorde *gij-u-jij* en de RAL tenslotte is de enige duidelijke *jij*-gebruiker, de enige ook met een relatief gering aantal *u*-vormen.

Een vergelijking van het absolute voorkomen van de 3 pronomina toont aan dat *u* veruit het meest gebruikt wordt (68 ×). Van een ontwikkeling van *u* weg, zoals die o.a. door Van den Toorn 1977, 529 ff. wordt beschreven, is in dit soort teksten dus weinig te merken. Tussen *jij* (26 ×) en *gij* (19 ×) anderzijds bestaat een veel kleiner verschil, waarbij echter wel moet opgemerkt worden dat het aandeel van *jij* gevoelig afneemt als ook de 19 documenten met [-jij]-vormen in beschouwing genomen worden. Wordt het zuiver gebruik afgesplitst, dan wordt de positie van *u* nog veel

duidelijker ($48 \times$). Maar het blijkt verder ook dat *gij* nog een heel stuk beter scoort dan *jij* ($6 \times$ tgo. $2 \times$), waaruit zou kunnen afgeleid worden dat de kennis van het *jij*-systeem nog dikwijls te onvast is om een volgehouden gebruik ervan toe te laten. Vgl. in dit verband ook Deprez-Geerts 1980, 297. Maar ook *gij* komt niet meer zo vaak in zuiver gebruik voor.

In de tabellen 2 en 3 worden de cijfers voor de 2 verkiezingen afzonderlijk gegeven.

1977	totaal	jij		gij		u		[-jij]
		totaal	zuiver	totaal	zuiver	totaal	zuiver	zuiver
BSP	5	1	-	1	-	3	2	2
CVP	5	1	-	-	-	3	2	2
PVV	12	1	-	-	-	10	9	2
VU	10	3	1	2	1	7	4	1
AMADA	2	-	-	2	1	1	-	-
KPB	5	2	-	-	-	3	1	2
RAL	6	6	-	1	-	2	-	-
totaal	45	14	1	6	2	29	18	9

tabel 2

1978	totaal	jij		gij		u		[-jij]
		totaal	zuiver	totaal	zuiver	totaal	zuiver	zuiver
BSP	11	3	-	-	-	7	4	4
CVP	7	2	-	4	1	5	2	1
PVV	9	-	-	-	-	8	8	1
VU	17	1	-	-	-	15	14	2
AMADA	2	1	-	1	1	1	-	-
KPB	6	-	-	4	2	3	2	1
RAL	6	5	1	4	-	-	-	1
totaal	58	12	1	13	4	39	30	10

tabel 3

Het opvallendst lijkt mij wel, ondanks het kleinere materiaal, de grotere verscheidenheid in 1977. Die blijkt b.v. duidelijk wanneer nagegaan wordt welke pronomina maar in 1 van de 2 jaren voorkomen: in 1977 bij PVV en KPB *jjj*, wat voor de PVV tevens betekent dat 1978 geen enkele als [-*u*] te karakteriseren vorm bevat, bij BSP en VU *gij*, bij de RAL *u*.

Alleen in 1978 daarentegen duiken bij CVP en KPB *gij*-vormen op; bij de CVP komt dat vooral door het gebruik van de slogan *op ons kunt ge rekenen*, bij de KPB heeft dat tot gevolg dat *gij* frequenter wordt dan *u*, en dat is voor een bepaalde partij zowat de enige belangrijke verschuiving tegenover het totaal in het gehele materiaal. Die concentratie van *gij*-pronomina bij CVP en KPB verklaart ook waarom de *gij*-vormen in 1978 relatief een heelwat belangrijker aandeel in het totaal hebben dan in 1977 en zelfs iets hoger liggen dan *jjj*.

Niet beperkt tot 1 jaar maar toch duidelijk verschillend in belang is verder het voorkomen van *jjj* bij de VU (1977: 3/10, 1978 1/17), maar een dergelijk verschil kan ook eerder toevallig zijn.

Uit een onderzoek naar het aandeel van de zuivere vormen aan het totaal blijkt dat het resultaat voor 1978 globaal genomen beter is dan voor 1977: 45/58 tgo. 30/45 of 77% tgo. 66%, of zonder [-*jjj*]: 35/49 tgo. 21/36 of 71% tgo. 58%, maar bij nader toezien is dit vooral het gevolg van het zuiver gebruik van *u*-vormen (30/39 tgo. 18/29 of 76% tgo. 62%), vooral dan in het VU-materiaal, dat de minder goede prestatie van CVP (en BSP) gemakkelijk doet vergeten. Hierbij moet natuurlijk nog opgemerkt worden dat de zuiverheid van een tekst sterk kan bepaald worden door zijn lengte en daarmee samenhangend door de frequentie van het voorkomen van aanspreekpronomina. Extreem gesteld: wanneer maar 1 dergelijke vorm in de tekst voorkomt (wat wel eens het geval is bij [-*jjj*]), dan is hij de facto zuiver. Met dit aspect werd echter niet verder rekening gehouden. Wel werd bij de „onzuivere” documenten wel nog onderscheiden volgens onzuiver gebruik binnen 1 tekstonderdeel of tussen verschillende tekstonderdelen. Daarop kom ik nog uitvoerig terug, maar tevoren wil ik even een paar andere normproblemen aanraken.

Eerst wil ik even ingaan op het probleem van het *onpersoonlijk gebruik* van de pronomina van de tweede persoon, iets waaraan in de voorafgaande tabellen geen bijzondere aandacht werd besteed. Die gevallen zijn niet zo talrijk, maar er blijkt uit dat naast *jjj* (CVP '77: 1 ×, RAL '77: 1 ×, '78: 1 ×) en *gij* (AMADA '77: 1 ×, '78: 1 ×, RAL '78: 1 ×) ook – tegen de regels in – *u* wordt gebruikt, een verschijnsel dat ook door Deprez-Geerts

1980, 261-262 wordt gesignaleerd. Wel moet gezegd dat dit gebruik slechts bij 1 partij voorkomt (VU: '77: 2 ×, '78: 1 ×) en telkens dan nog binnen eenzelfde context: onder de titel *hoe stemt men geldig* worden richtlijnen in de *u*-vorm gegeven⁶. Voor geen van de 3 pronomina blijkt dus een duidelijke voorkeur te bestaan en het weglaten ervan zou dan ook geen noemenswaardige invloed op de globale cijfers hebben.

Een ander aspect dat ik, in aansluiting aan Deprez-Geerts 1980, 283 ff. en 295 ff., ook even wil behandelen, is de *vorm van het werkwoord* in verbinding met *ijj* en *u* in die gevallen waar dubbelvormen mogelijk zijn, concreet dus bij een aantal hulpwerkwoorden.

Voor de *je*-vormen is de situatie vrij eenvoudig. Van *mogen* treedt alleen *je mag*, van *zullen* alleen *je zal* op, de normale vorm dus. Bij *kunnen* en *willen* daarentegen is er telkens een zekere voorkeur voor de minder preferente vorm van de derde persoon: *je kan* (7 ×) tgo. *je kunt* (1 ×) en *kan je* (9 ×) tgo. *kun je* (2 ×); *je wil* (4 ×) tgo. *je wilt* (2 ×). Hier wijken mijn – zeer kleine – resultaten af van die van Deprez-Geerts voor Duffel-Lier (1980, 295), maar krijgen de *weg-van-gij*-vormen (die ook leraars meer gebruiken) de voorkeur.

Voor de *u*-vormen is het materiaal uitvoeriger maar ook minder overzichtelijk.

Wordt er met Deprez-Geerts 1980, 283-285 van uitgegaan dat *zou*, *zult*, *bent*, *hebt*, *kunt*, *wilt* en *mag* de preferente vormen zijn, *zoudt*, *zal is*, *heeft*, *kan*, *wil* de minder preferente, *zijt* en *moogt* verkeerd, dan is de verdeling 64-30-3. Niet bij alle werkwoorden is de verhouding echter dezelfde.

Alleen de preferente vorm komt voor bij *zou* (4 ×).

De preferente heeft de voorkeur bij *hebben* (12-1) en *kunnen* (16-6), dat zich hier dus anders gedraagt dan bij verbinding met *ijj*. Omgekeerd is de situatie bij het praesens van *zullen* (3-4) en bij *willen* (4-15).

Bij *zijn* is de verhouding 16-4-1, waarbij wel op te merken valt dat de 4 *is*-vormen allemaal bij inversie voorkomen.

Bij *mogen* tenslotte staan 9 *mag*-vormen tegenover 2 × *moogt*.

Van een veralgemeende *weg-van-gij*-vormen-tendens kan bij *u* dus zeker geen sprake zijn.

Bij een vergelijking van de partijen zijn de globale verhoudingen als volgt:

6. Men zou hier eventueel ook persoonlijk gebruik van *u* kunnen aannemen, maar dan vindt er toch een ongewone overschakeling van onpersoonlijk *men* naar persoonlijk *u* plaats.

BSP	8-0-1
CVP	7-3-0
PVV	32-20-1
VU	12-6-1
KPB	5-0-0
RAL	0-1-0

Het meest valt op dat de PVV met de meeste *u*-vormen ook relatief de meeste niet preferente heeft, daarbij gevolgd door de VU. Dat bij de KPB alleen preferente te vinden waren, kan samenhangen met de beperktheid van het materiaal.

Belangrijker lijkt mij dat bij de partijen die de verschillende vormen gebruiken de afwisseling tussen preferente en niet preferente of zelfs foutieve niet alleen tussen verschillende werkwoorden binnen 1 document gebeurt (b.v. BSP *kunt-moogt*, CVP *kunt-heeft*, PVV *kunt-wil-is*; *bent-mag-zal-is*, VU *kunt-zal-wil*) maar ook binnen eenzelfde werkwoord: meestal gebeurt dat dan wel in verschillende documenten (b.v. CVP *bent-is*, *hebt-heeft*, PVV *bent-is*, *wilt-wil*, *zult-zal*, VU *wilt-wil*, *kunt-kan*), maar 1 enkele keer zijn binnen eenzelfde PVV-document ook naast elkaar *wilt* en *wil* te vinden.

Deze grote verwarring mag merkwaardig lijken, maar dat ze niet typisch is voor Zuidnederlandse verkiezingspropaganda blijkt duidelijk uit een vergelijking met de resultaten van de onderzoeken van Lamers 1979 en Mars 1980.

Het derde normprobleem waar ik wil op ingaan is er ook een van mengvormen en wel dat van *het door elkaar gebruiken van verschillende pronominale vormen*. Tabel 4 geeft een algemeen

	1977	1978	totaal
BSP	1/5	3/11	4/16
CVP	1/5	4/7	5/12
PVV	1/12	-/9	1/21
VU	3/10	1/17	4/27
AMADA	1/2	1/2	2/4
KPB	2/5	1/6	3/11
RAL	5/6	4/6	9/12
totaal	14/45	14/58	28/103

tabel 4

overzicht van het aantal documenten waarin zulke mengvormen voorkomen (in verhouding tot het totaal aantal documenten). Zoals reeds opgemerkt werd, tonen de cijfers aan dat in 1977 beduidend meer documenten met mengvormen te vinden zijn dan in 1978 (14/45 of 31 % tgo. 14/58 of 24 %). Bij de PVV duiken het minst mengvormen op, wat samenhangt met het bijna uitsluitend gebruiken van *u*-vormen, relatief weinig vertoont er ook de VU (en de BSP), terwijl de RAL er maar in 1 document op 4 in slaagt, slecht 1 pronomens te gebruiken. Bij de overige partijen zijn ten hoogste de helft van de documenten als „onzuiver” te karakteriseren.

Ter verduidelijking van de cijfers wil ik nog verder onderscheiden tussen het voorkomen van mengvormen binnen 1 tekststuk en tussen verschillende tekststukken. Als tekststuk beschouw ik daarbij elk inhoudelijk samenhangend geheel zoals editoriaal, oproep tot financiële steun, plaatselijk bericht, slogan e.d. Een document kan derhalve uit 1 of meer tekststukken bestaan.

	tussen tekststukken			binnen 1 tekststuk		
	1977	1978	totaal	1977	1978	totaal
BSP	1	—	1	1	3	4
CVP	1	3	4	1	1	2
PVV	1	—	1	—	—	—
VU	2	—	2	1	1	2
AMADA	1	1	2	—	1	1
KPB	1	—	1	2	1	3
RAL	1	4	5	5	2	7
totaal	8	8	16	10	9	19

tabel 5

Uit tabel 5⁷ blijkt dat er tussen de 2 verkiezingen nauwelijks verschillen in frequentie bestaan. Opmerkelijk is wel dat er iets meer mengvormen te vinden zijn binnen tekststukken dan tussen verschillende tekststukken. Hoewel er meer tekststukken zijn dan

7. Dat het totaal van de 2 categorieën $(16 + 19) = 35$ hoger ligt dan het totaal in tabel 4 (28) ligt aan het feit dat binnen 1 document de 2 types mengvormen kunnen voorkomen.

combinaties van tekststukken, zou toch het tegenovergestelde resultaat verwacht kunnen worden: verschillen tussen tekststukken kunnen immers hun oorsprong vinden in het feit dat verschillende auteurs (met verschillend pronomengebruik) aan 1 document hebben meegewerkt en dat de eindredacteur, eventueel uit tijdgebrek, niet op die verschillen let of er geen belang aan hecht, iets wat nauwelijks kan gelden voor mengvormen binnen 1 tekststuk.

Wordt nagegaan welke combinaties van pronomina voorkomen, dan zijn bij mengvormen tussen tekststukken de 3 mogelijkheden (*gij-ijj*, *gij-u*, *ijj-u*) te noteren, binnen 1 tekststuk *ijj-u* en *gij-u*. Dat daarbij één van de twee pronomina ook nog een keer onzuiver gebruikt kan worden, wordt daarbij buiten beschouwing gelaten. Algemene verklaringen voor deze combinaties van ongelijksoortige elementen zijn niet te geven. Alleen kan geprobeerd worden aan de hand van concrete voorbeelden bepaalde tendensen aan te geven. Eerst wordt ingegaan op het verschillend pronomengebruik *in verschillende tekststukken*.

Een analyse van de verbindingen *gij-u* en *ijj-u* leert dat het gemakkelijker is de *gij-* en *ijj-*voorkomens te beschrijven dan dat met de *u-*vormen het geval is.

Gij wordt gebruikt:

- om de kiezers algemeen of als lid van een sociale klasse aan te spreken: na aansprekingen als:
beste kiezers, aan de zelfstandigen, aan de middenstanders... (BSP '77)
Vlaamse werknemers uit het arrondissement Gent-Eeklo, zelfstandigen (VU '77)
- in de CVP-slogan *op ons kunt ge rekenen* (CVP '78)
- in onpersoonlijk gebruik (AMADA '77)

Ij komt voor:

- in sloganachtige teksten, in persoonlijke propaganda:
op Kris kan je altijd rekenen, op 17 april rekt Kris op jou (VU '77)
in moeilijke tijden ben je zeker met Willy De Clercq (PVV '77)
- in een (met illustratie verbonden) reclametekst voor een eigen publikatie:
heb je reeds onze brosjure „Tegen de crisis samen ... niet alleen KPB" gelezen? (KPB '77)

Dat *ijj-*gebruik in dergelijke teksten niet ongebruikelijk is, werd ook reeds door Geerts 1975, 50 en Van den Toorn 1977, 535 opgemerkt.

Er zijn echter ook nog andere contexten/gebruikswijzen :

- in een CVP-document ('77) komt *jjj* ten dele in onpersoonlijk gebruik, maar ook (onzuiver) in een vraag om financiële steun voor.
- in een AMADA-pamflet ('78) worden de eigen partijmensen (zowel topfiguren als een „gewoon” kandidaat) met *jjj* aangesproken.

Interessant zijn de laatste twee besproken documenten vooral wanneer de *jjj*-voorkomens er met die van *u* vergeleken worden :

- bij AMADA wordt in een gefingeerd interview een lid van de KPB met *u* aangesproken.
- hetzelfde gebeurt tegenover de – nog te overtuigen – lezers in het algemeen in meer programmatische gedeelten, niet alleen in die beide pamfletten, maar ook op vele andere plaatsen.

Het eerste *u*-gebruik zou dus als distantiescheppend kunnen beschreven worden, met daartegenover het solidariteit en vertrouwelijkheid uitdrukkende *jjj* voor de eigen getrouwen, het tweede zou eerder als beleefheidspronomen kunnen worden gekarakteriseerd.

Dit geldt ten andere ook voor een verdere context waarin meer dan eens *u*-vormen voorkomen, nl. :

- de rubriek „hoe geldig stemmen”.

Samenvattend kan dus wel gesteld worden dat *jjj* en *gij*, wanneer ze afgewisseld worden met *u* in andere tekststukken binnen 1 pamflet, veel duidelijker gebruikswijzen kennen, dat *u* daarentegen veel eerder in neutraler contexten voorkomt.

De verbinding *gij-jjj* treedt alleen in een aantal RAL-documenten op. Vereenvoudigd zou ik kunnen stellen dat hier een verschil bestaat tussen een aantal algemene, programmatische stukken, die in de *gij*-vorm zijn gesteld en een aantal andere rubrieken waarin (bijna) uitsluitend *jjj* wordt gebruikt, te weten :

- berichten over plaatselijke actie
- reclameteksten voor de eigen publikaties :

Gratis Rood! Deze speciale Rood-editie krijg je gratis...
(RAL '78)

Uit deze beschrijving blijkt dat de RAL in de algemene stukken van die documenten wel een sterk van andere partijen afwijkend pronomeengebruik heeft (*gij* tgo. *u*), het *jjj*-gebruik daarentegen komt (tenminste ten dele) overeen met dat van andere partijen waarin *jjj* met *u* afgewisseld wordt.

Bij de combinatie van pronomenvormen *binnen 1 tekststuk* valt op dat het vooral om de verbinding *jjj-u* gaat, in vele gevallen zelfs om *jjj-uw* of eigenlijk precieser *jjj-[-jjj]*. Deze merkwaardige verbinding komt in allerlei teksten van allerlei partijen voor : brieven (VU), oproepen om steun (CVP, KPB), richtlijnen om geldig te

stemmen (BSP) enz., zonder dat er een andere reden dan onvoldoende normgevoel of – bij de verbinding *jij-uw*, maar ook bij *jij-u* als verborgen vorm – misschien zelfs onvoldoende kennis van de *jij*-vormen (cfr. b.v. Deprez-Geerts 1977, 134 of 1980, 292) kan voor gegeven worden. Dat geldt b.v. voor gevallen als :

als je ... als je ... dan juicht u zeker onze nationaal gevoerde campagne toe (CVP '77)

denken jullie ... hebben jullie ... en denkt u ... (AMADA '78)

ja, je hebt gelijk ... waarom u dat nog aantrekken ? (VU '78)

uw steun kunnen we gebruiken ... die kan je steeds storten op ... (KPB '77)

als het socialisme je lief is, lees je rood. Elke vrijdag bij uw dagbladhandelaar (RAL '78)

In een paar RAL-brieven daarentegen lijkt mij voor de afwisseling wel een verklaring mogelijk. Beide keren is de brief zelf consequent in de *u*-vorm gesteld. In de ene wordt in een voetnoot een fuif aangekondigd en vraagt de schrijver :

waarom zou je niet eens afkomen ? (RAL '77)

Misschien vindt hij fuiven en *u* gebruiken niet bij elkaar passen. In het andere geval komt de *jij* in 2 zinnen voor waarin de geïnteresseerde lezer op verdere contactmogelijkheden gewezen wordt en er dus op solidariteitsgevoelens kan gespeeld worden :

*bel ons eens op indien je geïnteresseerd bent
indien je verder met ons in contact wil blijven...*

maar deze interpretatie moet voor het tweede geval wel weer genuanceerd worden door het feit dat onmiddellijk hieraan voorafgaat :

dit is het laatste rondschrijven dat u krijgt in het kader van de verkiezingscampagne (RAL '77)

Ook bij de combinatie *gij-u* is meestal geen speciale reden aan te geven, zoals in het KPB-pamflet :

allemaal goed zult ge zeggen maar... U bent misschien geneigd diegenen te geloven... (KPB '78)

In een CVP-document daarentegen, waar o.a. boven de handtekening van W. Martens staat :

u weet dat ge op ons kunt rekenen (CVP '78)

zal de reden wel te zoeken zijn in het feit dat de opsteller ervan niets wil wijzigen aan de vorm van de slogan van die verkiezingen. Samenvattend kan dus wel gesteld worden dat voor de afwisseling van pronomina binnen 1 tekststuk slechts uitzonderlijk een speciale reden kan aangegeven worden.

SITUATIONELE DIFFERENTIATIE

In een tweede beschrijvend deel wil ik systematischer onderzoeken in hoeverre bepaalde types van documenten of delen daarvan, waarvan er reeds sommige bij de beschrijving van de pronominale mengvormen werden vermeld, de keuze van de voornaamwoorden mede bepalen, m.a.w., welke rol de „communicatieve situatie” kan spelen.

Eerst wil ik nagaan of er verschillen bestaan tussen wat ik *algemene en persoonlijke propaganda* wil noemen. Tot de algemene reken ik de door nationale of arrondissementele leiding verspreide documenten, veelal met programmatische inslag of als voorstelling van de kandidatenlijst, tot de persoonlijke die welke uitgaat van afzonderlijke kandidaten of van groepen van kandidaten (b.v. de VU-kandidaten van Gent-Zuid of de vrouwen op de BSP-lijst). Deze laatste categorie bevat ook een groot aantal persoonlijke brieven.

Bij de klassering kunnen 3 gevallen onderscheiden worden: een bepaald pronomen komt (in tenminste één document) in de beide categorieën voor, het komt alleen in de algemene of het komt alleen in de persoonlijke propaganda voor⁸.

Worden zuiver en onzuiver gebruik onderscheiden⁹, dan valt op dat in beide categorieën voornamelijk het zuiver gebruikte *u* voorkomt, en wel bij de 4 grote partijen: BSP '78, CVP '78, PVV '77 en '78, VU '77 en '78. Daarnaast is hier zuivere *gij* te vermelden bij de KPB in '78 en als mengvormen: *jjj-u* bij RAL '77 en BSP '78.

Alleen in algemene propaganda treedt enkel *gij* in zuivere vorm op, en wel bij de CVP in '78, die dan de reeds geciteerde *gij*-slogan gebruikte. Als mengvormen zijn hier te vinden: *gij-u* bij de VU '77, *jjj-u* bij BSP '78 en CVP '77, *gij-jjj* zoals reeds opgemerkt bij de RAL '77.

Alleen in persoonlijke propaganda zijn heelwat meer zuivere vormen te noteren: *jjj* bij VU '77 en RAL '77, *gij* bij VU '77, *u* bij BSP '77 en CVP '77, KPB '78. Daarnaast komen hier de mengvormen *gij-u* voor bij CVP '78 en KPB '78, *jjj-u* bij CVP '78 en VU '77 en '78.

8. Dit geldt natuurlijk slechts voorzover beide categorieën in het materiaal vertegenwoordigd zijn, wat niet het geval is voor AMADA '77 en '78, KPB '77 en RAL '78, waarvan ik over geen persoonlijke propaganda beschik. Vandaar ook de aanduidingen tussen haakjes in tabel 5.

9. Aangezien dat bij [-*jjj*] zelf niet gebeurde, wordt die vorm ook niet afzonderlijk besproken.

Samenvattend : zuivere vormen komen overwegend in beide categorieën voor ; indien ze tot 1 categorie beperkt worden, zijn ze meer in persoonlijke dan in algemene propaganda te vinden. Dat kan weer daarmee samenhangen dat persoonlijke propaganda meestal korter is dan algemene.

Opmerkelijke verschillen tussen de partijen onderling vallen niet direct op. Wel blijkt de zuivere *jij* alleen in persoonlijke propaganda op te treden (VU '77 en RAL '77), zuivere *gij* daarentegen bij geen enkele partij alleen in persoonlijke propaganda, wel een enkele keer om de reeds bekende reden in algemene bij de CVP '78 of in beide : KPB '78. *U* tenslotte komt ofwel in beide categorieën voor ofwel alleen in persoonlijke : BSP '77, CVP '77.

Een nadere beschouwing van de combinaties leert ons dat *jij-u* de grootste spreiding heeft : zowel in beide soorten teksten : RAL '77, BSP '78, als enkel in algemene : BSP '77, CVP '77 en enkel in persoonlijke : CVP '78, VU '77 en '78. Vanuit de partijen bekeken valt op dat BSP, CVP en VU in beide tekstcategorieën van deze mengvormen gebruik maken, de VU alleen in persoonlijke propaganda.

Gij-u duikt in algemene teksten op bij de VU '77 en in persoonlijke bij CVP '78 en KPB '78, dus iets meer in persoonlijke dan in algemene.

Gij-jij tenslotte heb ik hierboven al bij de algemene teksten van de RAL '77 gesitueerd.

Wordt het verschil tussen zuiver en onzuiver gebruik buiten beschouwing gelaten, dan wordt het overzicht nog globaler. In tabelvorm ziet het er zo uit :

	beide		alleen algemeen		alleen persoonlijk	
	1977	1978	1977	1978	1977	1978
BSP	u	jij-u-[-jij]	jij-gij-[-jij]			
CVP	u	jij-gij-u	jij		[-jij]	[-jij]
PVV	u-[-jij]	u			jij	[-jij]
VU	gij-u	u		[-jij]	jij-[-jij]	jij
AMADA	—	—	(gij-u)	(jij-gij-u)	—	—
KPB	—	gij	(jij-u)		—	u-[-jij]
RAL	jij-u	—	gij	(jij-gij)	[-jij]	

label 6

De dominante rol van *u* en daarbij mogelijk aansluitend van [- *jij*] in de 4 grote partijen wordt nu nog iets duidelijker, maar ook het belang van *gij* voor CVP en VU komt beter tot uiting, voor de CVP zelfs ook van *jij*. Dit laatste pronomen duikt daarenboven ook nog in de algemene teksten van BSP en RAL op. Opvallend is tenslotte dat de reeds vermelde tendens om alleen in persoonlijke propaganda *jij* te gebruiken hier nog sterker doorbreekt, maar toch ook grote concurrentie ondervindt van [- *jij*]. Wel verdwijnt dit laatste pronomen uit de kolom „alleen persoonlijk” naar „beide” bij de 4 grote partijen wanneer het verschil tussen de 2 verkiezingen opgeheven wordt, en dit geldt ook voor het enige voorkomen van *u* bij „alleen persoonlijk” (KPB '78). Wat daar dan nog aan *jij* overblijft bij PVV en VU zou tot de stelling kunnen leiden dat de private kandidaat (of groep van kandidaten) zich vertrouwelijker tot de potentiële kiezers richt dan een minder persoonlijk nationaal of arrondissementeel bestuur. Nader onderzoek leert echter dat deze formulering te algemeen is en dat hier nog verschillen bestaan: de hierboven gemaakte indeling gaat uit van een verschil in „zender”. Er is binnen de categorie van de persoonlijke propaganda echter ook nog een onderscheid te maken op grond van een verschil in „ontvanger”: een deel ervan, dat ik gemakshalve folders noem, wordt, zoals de meeste nationale propaganda, van deur tot deur verspreid, zij het in een kleiner gebied, een ander deel echter, de persoonlijk gerichte brieven, wordt aan een welbepaald publiek privé toegestuurd. Nu zou men kunnen menen dat deze laatste soort, waar voor de opname in de adressenlijst toch een of andere band tussen afzender en bestemming moet bestaan, de aanspreking het vertrouwelijkst is. Een vergelijking van die 2 soorten persoonlijke propaganda toont echter aan dat de VU de enige partij is die *jij* zowel in algemeen verspreide persoonlijke propaganda als in brieven gebruikt; de andere partijen (CVP '78 en PVV '77) daarentegen maken van *jij* enkel in de algemeen verspreide soort gebruik. Dit betekent dus ook dat de VU de enige partij is die onder haar kandidaten-briefschrijvers *jij*-gebruikers telt.

Bij deze problematiek aansluitend wil ik ook even ingaan op het *verband tussen de directe aanspreking en de indirecte* (nominale), die vooral in brieven, maar ook wel af en toe daarbuiten gebruikt wordt.

- De meest voorkomende aanspreking (bij de 4 grote partijen) is die met *Mevrouw, Mijnheer* in verschillende varianten, met toevoegingen als *waarde* of *geachte*, dat ook 1 × alleen optreedt; telkens is het gebruikte pronomen *u*. Dit is ook het geval bij verbinding met *Collega(s)* (PVV '77) of *Collega's en Vrienden*

(BSP '78) ; wanneer alleen *vrienden* toegevoegd wordt, komt $1 \times$ de mengvorm *u-gij* voor, waarbij de *gij*-vorm die van de intussen welbekende CVP-slogan is (CVP '78).

- Met *Collega('s)* alleen als aanspreking bevat mijn materiaal 1 brief met *u*-vormen (VU '78), 1 met een enkel als [- *jij*]-vorm te karakteriseren pronomen (KPB '78). De door Van den Toorn 1977, 534 opgemerkte tendens om in bedrijven collega's te tutoyeren zet zich in mijn geschreven materiaal dus niet door.
- Bij *Vriend(en)-Vriendin* is de situatie het verwardst. Zuivere *u* is te vinden bij PVV '78 en VU '78. Bij deze laatste partij komt verder ook [- *jij*] voor in documenten die verder in andere tekst-eenheden *gij* vertonen. Daarnaast zijn ook de mengvormen *jij-u* te vinden bij BSP '78 en VU '77 (hier zelfs *julie* !)

In tegenstelling tot wat verwacht zou kunnen worden, komt hier echter geen zuivere *jij* of *gij* voor.

In combinatie met *kameraden* gebruikt de RAL $1 \times$ zuivere *jij*, $2 \times$ *jij-u*.

- Ook bij *Kameraden* alleen komt $1 \times$ *jij-u*, $1 \times$ [- *jij*] voor (RAL '78).
- Verder vond ik na *Waarde bureu* $1 \times$ *u* (KPB '78) en na de vrij ongebruikelijke aanspreking *Mijn beste, goeiedag allemaal* een combinatie van *jij* en *u* (VU '78).
- Als laatste categorie blijft de aanspreking van de lezer als *kiezer* of als lid van een beroeps categorie te behandelen. Telkens treden hier zuivere *gij*-vormen op (BSP '77, VU '77, KPB '78), de enige trouwens die in verbinding met indirecte aanspreekvormen voorkomen. Daarbij te noteren is ook nog dat dit telkens in algemeen verspreide pamfletten gebeurt, zodat ook kan vastgesteld worden dat zuivere *gij* nooit in brieven voorkomt, maar dit is ook een van de weinige gebieden waar de weg-van-*gij*-tendens zich duidelijk manifesteert. Dat het hier om een algemener fenomeen gaat, blijkt ten andere uit een vergelijking met onderzoeken van Stoops 1959, 58 en Geerts 1975, 50.

Naast de lezer worden in verkiezingspropaganda ook nog andere categorieën van personen aangesproken, waarop ik even verder wil ingaan.

De interviews (vooral met partijgenoten) geven een beeld van het partij-intern pronomengebruik, ook een keer van het gebruik tussen partijen. Ook hier duiken de 3 mogelijkheden op :

- *jij* : zuiver bij een kandidaat van de RAL '78 en bij een gefinancierd AMADA-interview met een eigen kiezer ('78) ; in verbinding met *u* in een AMADA-gesprek met 3 verantwoordelijken van de partij ('78).
- *gij* : bij een oudere AMADA-kandidaat ('78).

- *u* : bij interviews met de partijvoorzitters CVP '78 en VU '78, waarbij W. Martens ten andere als zodanig wordt aangesproken, maar ook bij een reeds geciteerd gefingeerd AMADA-interview met een KPB-lid ('78).

Het opvallendst is hier het verschil in aanspreking van eigen topfiguren tussen enerzijds CVP en VU (*u*) en anderzijds AMADA (onzuiver *jjj*) ; het systematisch gebruik van *jjj* bij de RAL, van *jjj* of *gij* binnen de kring van getrouwen bij AMADA, dat de KPB'er daarentegen duidelijk afstandelijk met *u* aanspreekt.

Benevens in interviews wordt er ook anderszins geciteerd. De aangesprokene kan daarbij de arbeidersstand zijn of de partij die zich als diens vertegenwoordiger beschouwt. Hier wordt overwegend *gij* gebezigd, duidelijk vanuit een sociaal hogere positie, dus als uitdrukking van power, om de term van Brown-Gilman 1960 te gebruiken, in :

*VDB, Martens, Claes en Co... zij proberen ons wijs te maken : ge moet uw eisen intrekken (RAL '78)
het grootkapitaal zegt tegen de arbeiders : ge moogt geen eisen stellen (AMADA '77)*

maar anderzijds als uitdrukking van solidariteit in :

een parlamentslid van Amada zou ... zeggen : mensen, organiseer u, alleen dan kunt ge iets bereiken (AMADA '78)

Daarnaast wordt in een AMADA-pamflet ('77) ook 1 × het pronomen *u* in de mond gelegd van Tindemans die men laat zeggen :

weet u dat sommige metselaars...

Dit *u*-gebruik staat in tegenstelling tot de mening van Deprez-Geerts 1980, 261, volgens wie het feit dat Tindemans, evenals Martens, een *gij*-spreker is, mede een verklaring vormt voor het *gij*-gebruik in de slogan *op ons kunt ge rekenen*, maar er moet wel aan toegevoegd worden dat het AMADA-pamflet waarin dit citaat voorkomt op 1 onpersoonlijk *gij* na consequent *u*-vormen bevat. Tenslotte wil ik ook nog even aanstippen dat in de 2 gevallen waarin men de lezer zijn eigen partij laat toespreken een [-*jjj*]-vorm staat :

*uw campagne, mijn campagne (RAL '78)
samen met u wil ik de knoop doorhakken (KPB '78)*

maar dat lijkt mij niet onverwacht ; het lijkt mij integendeel zo goed als onmogelijk een collectiviteit als een partij met *jjj*-vormen aan te spreken.

Bij de tekstonderdelen die ik aan een nader onderzoek wil onderwerpen, wil ik tenslotte naast de slogans en reclame-achtige teksten

ook nog 2 regelmatig terugkerende items behandelen, nl. de vraag om financiële steun en de richtlijnen om geldig te steunen.

Bij de *slogans* kwam de *gij*-vorm in :

op ons kunt ge rekenen (CVP '78)

al een paar keer ter sprake. Daarnaast is vanuit nationaal oogpunt enkel nog het gebruik van *u* te vermelden in :

u verdient echt beter (PVV '78)

zes miljoen Vlamingen. Eén ervan bent u (VU '78)

Bij die laatste is ook wel de [-*ij*]-vorm *uw* aan te sluiten in :

andere partijen hebben veel belangen. Wij maar één: het uwe (VU '78)

Zuivere *ijj*-vormen zijn dus nog niet tot in nationale slogans doorgedrongen; wel worden ze in persoonlijke propaganda gebruikt :

op Kris kan je altijd rekenen. Op 17 april rekt Kris op jou (VU '77)

in moeilijke tijden ben je zeker met Willy De Clercq (PVV '78)

Daarnaast was ook nog een *uw*-vorm te vinden in een verder duidelijke *u* bevattende folder van een andere PVV-kandidaat :

mijn werk, uw toekomst (PVV '78)

Bij de oproepen om te stemmen treedt in een RAL-document de bij die partij vaak gebruikte *ijj* op :

verander je stem op 17 april (RAL '77)

Daarnaast staat enkel nog een *uw* in :

geef uw stem aan de B.S.P. nr. 1 (BSP '77)

Wat de (met een illustratie verbonden) reclame-achtige teksten betreft werd reeds op het (ten dele onzuiver) gebruik van *ijj* gewezen :

als het socialisme je lief is, lees je rood. Elke vrijdag bij uw dagbladhandelaar (RAL '78)

heb je reeds onze brosjure „Tegen de crisis samen ... niet alleen KPB” gelezen? (KPB '78)

In die KPB-brochure zelf wordt echter in een min of meer tot dezelfde categorie te rekenen tekst [- *ijj*] gebruikt :

laat u niet doen, kom bij de KPB (KPB '78)

De voorkeur voor *ijj* is hier dus zeker niet absoluut.

Bij de vraag om financiële steun is 1 zuivere *ijj*-vorm te vinden, alweer bij de sterk *ijj*-georiënteerde RAL :

storten kan je ... (RAL '78)

De bij CVP '77 en KPB '77 optredende mengvormen *ijj-u* werden reeds bij de algemene bespreking van de mengvormen geciteerd.

Zuivere *gij* of *u* treedt daarentegen nergens op, wel een aantal keren [-*ijj*] :

stort vandaag nog uw bijdrage voor zelfbestuur... (VU '77)
geef steun, stort uw bijdrage (AMADA '78)

Ook in de *richtlijnen om geldig te stemmen* (die slechts door de 4 grote partijen gegeven worden) ontbreken *gij*-vormen volledig. De voorkeur gaat hier duidelijk naar *u* uit, zo sterk zelfs dat – zoals bij het onpersoonlijk gebruik reeds vermeld werd – dit pronomen bij de VU regelmatig gebruikt wordt na de aanhef *hoe stemt men geldig*. Daarnaast zijn ook hier weer combinaties van *ijj* met *u* te noteren : zowel vanuit *u* :

hoe stemt u geldig? Voor kamer en senaat mag je...
 (CVP '78)

als vanuit *ijj* :

zo stem je zondag geldig ... je ... je ... u geeft dan een kop- of lijststem (BSP '77)

Het verschil in pronomengebruik tussen de beide laatste categorieën lijkt wel ten dele verklaarbaar uit hun inhoud : de sterkere voorkeur voor *ijj* bij de vraag om financiële steun kan verklaard worden uit het feit dat men zich hierbij toch wel in de eerste plaats tot lezers richt die men tot de eigen aanhang meent te kunnen rekenen, terwijl de sterkere tendens om in de richtlijnen voor het geldig stemmen *u* te gebruiken kan samenhangen met het feit dat deze teksten zich tot een veel ruimer (ook nog te overtuigen) publiek richten.

BESLUITEN

Uit een ordening van de belangrijkste resultaten van mijn analyse wil ik proberen te komen tot een beschrijving van de voornaamste gebruikswijzen van de 3 aanspreekpronomina en die dan in verband brengen met het in de moderne literatuur gehanteerde begrippenapparaat.

Algemeen kan vastgesteld worden dat *u* duidelijk de voorkeur krijgt, niet alleen zuiver kwantitatief maar ook qua spreiding over de verschillende partijen en situaties. Het eenvoudigst lijkt mij daarom na te gaan waar *u* niet voorkomt. Laat ik daarbij de paar gevallen buiten beschouwing waarin alleen [-*ijj*]-vormen optreden, die dus ook *u*-vormen kunnen zijn (persoonlijke slogans, advertentie-achtige teksten, verbinding met de indirecte aanspreking *kameraden*) dan blijft alleen de combinatie over met de aanspreking van de lezer als kiezer algemeen of als lid van een bepaalde sociale klasse. Hieruit meen ik te kunnen besluiten dat *u* in ver-

kiezingspropaganda als de normale, niet gemarkeerde vorm kan beschouwd worden. Voor dit zo veralgemeende gebruik de term *distantie* gebruiken lijkt mij ongepast: de typische teksten die hier onderzocht werden zijn er immers op gericht te overtuigen en daarvoor lijkt *distantie* toch wel niet de aangewezen methode te zijn. Veeleer lijkt het mij mogelijk het gebruik van *u* hier – zoals traditioneel – vanuit een houding van beleefdheid te verklaren, of misschien beter nog – om hierbij de notie onderdanigheid uit te sluiten – vanuit een houding van respect. Vandaar dat hier ook (het positieve deel van) Ammons beschrijving van de functie van het Duitse *Sie* zou kunnen passen, wanneer deze auteur schrijft:

„die Menschen begegnen sich per 'Sie' demnach als Träger der vollen bürgerlichen Rechte, als 'vollwertige' Mitglieder der bürgerlichen Gesellschaft" (1972, 78).

Er moet hier echter nog aan toegevoegd worden dat het feit dat *u* ook in verbinding met aansprekingen als *collega*, *vriend*, *buur* voorkomt, erop wijst dat het zelfs in vrij vertrouwelijke situaties gebruikt wordt.

Vanuit de partijen bekeken wordt hier nog eens de aversie voor *u* van de RAL duidelijk. Zij is naast AMADA ten andere ook de enige partij met geen enkel zuiver *u*-document. Beide zouden *u* wel eens als te burgerlijk kunnen afwijzen.

De 2 andere pronomina, *gij* en *jij* vertonen een duidelijker functierverschil, wat ook al daaruit blijkt dat *gij-jij*-mengvormen alleen bij de RAL optreden.

Gij is b.v. te vinden

- bij de aanspreking van de lezer als kiezer, als lid van een bepaalde sociale groep
- in een VU-buurtblaadje
- in de aanspreking van een oudere kandidaat bij AMADA
- in vele programmatische artikels van de RAL
- in de CVP-slogan *op ons kunt ge rekenen*.

Op een paar gevallen van aanspreking van de arbeiders(partij) door anderen na, waar het *gij*-gebruik duidelijk in termen van macht te beschrijven is, kan het in mijn materiaal voorkomende *gij* dus als uitdrukking van vertrouwelijkheid, solidariteit beschouwd worden. De karakterisering van *gij* als plechtig of verouderd die b.v. door Deprez-Geerts 1980, 320 geciteerd wordt, kan dus slechts als gedeeltelijk juist beschouwd worden. Voor welke situaties dat zoal zou kunnen gelden, blijkt uit een opsomming van de contexten waarin *gij* niet voorkomt:

- advertentie-achtige teksten
- brieven

- vraag om financiële steun en richtlijnen om geldig te stemmen

Voor de eerste categorie stemmen mijn resultaten overeen met die van Stoops 1959, 59, voor de tweede zoals reeds vermeld niet alleen met die van Stoops 1959, 58 maar ook met die van Geerts 1975, 58.

Bij de partijen maakt de PVV helemaal geen en de BSP en de RAL in persoonlijke propaganda geen gebruik van *gij*. Dit zijn ten andere de partijen bij wie geen enkel zuiver *gij*-document voorkomt. Voor de PVV zou de reden in het feit kunnen liggen dat *gij* als te weinig formeel wordt ervaren, voor de andere partijen zie ik geen directe verklaring.

Het gebruik van *jij* tenslotte vindt zijn zwaartepunt in persoonlijke propaganda, verder in advertentie-achtige teksten en in vragen om steun of (in mindere mate) in richtlijnen om geldig te stemmen. Globaal genomen gaat het hier dus wel om teksten met een vrij directe appélfunctie en dragen de *jij*-vormen bij tot een accentuering van de persoonlijke relatie tot de lezer.

Deze interpretatie lijkt mij een bevestiging te vinden in het feit dat *jij* niet verbonden wordt met neutrale aanspreekvormen als *Mevrouw*, *Mijnheer*, maar hier staat dan wel weer tegenover dat *collega's* en *buren* niet vertrouwelijk worden aangesproken. Het niet gebruiken van *jij* tegenover een partij als collectiviteit lijkt mij normaal; dat men ervoor terugschrikt de lezer als kiezer algemeen of als lid van een sociale klasse met *jij* aan te spreken of dit pronomen in nationale partijslogans te gebruiken, mag zijn oorzaak vinden in het feit dat het in zulke omstandigheden te modern of te vertrouwelijk klinkt.

Bij de partijen zijn het vooral RAL en AMADA die ervan gebruik maken, beide intern, RAL ook zeer sterk in lokale berichten. Deze laatste partij is ten andere, samen met de VU (in persoonlijke propaganda) de enige bij wie zuivere *jij*-vormen te vinden zijn. De eerste 2 partijen zouden *jij* wel eens bewust als uitdrukking van solidariteit kunnen gebruiken, bij de VU zou bovendien het gebruik van dit pronomen een uiting kunnen zijn van bewuste aansluiting bij Nederland (vgl. Deprez-Geerts 1980, 320).

Uit een vergelijking van de gebruikswijzen van de 3 pronomina blijkt dus dat *gij* en *jij* een meer beperkt gebruik kennen dan *u*, maar bovendien in bijna geen enkele situatie exclusief gebruikt worden. M.a.w., *u* lijkt wel de *passé-partout*-vorm te zijn, waarvan in bepaalde gevallen kan, maar zelden of nooit moet afgeweken worden.

Bewuste afwisseling kan slechts in een beperkt aantal gevallen aangenomen (of vermoed) worden, zoals bij de afwisseling van *ijj* en *u* tussen tekststukken in een reeds hierboven besproken CVP- en AMADA-document of binnen 1 tekststuk in een uitnodiging tot een fuif in een RAL-brief. Voor de rest kan ten hoogste van tensdensen gesproken worden om in een bepaalde partij en/of in een bepaalde context aan een bepaald pronomem de voorkeur te geven: vgl. b.v. de PVV tgo. de RAL of de vraag om financiële steun tgo. de richtlijnen om geldig te stemmen.

Vaak lijken zelfs alleen individuele factoren de keuze te bepalen. Een duidelijk voorbeeld lijken mij in dit geval 2 vrij identieke KPB-pamfletten uit '78 voor bepaalde bedrijven, waarin de ene kandidaat *u*-vormen gebruikt (N. Crappé; De stalen pijl), de andere daarentegen *gij* (R. Blansaert; Sidac-nieuws) of het verschil binnen de VU tussen *gij* - of tenminste [- *ijj*]-gebruiker F. Baert en *ijj*-gebruiker K. Versyck, die bovendien nog van *ijj* in '77 naar *u* in '78 overschakelt.

De relatief vaak voorkomende mengvormen - vooral dan die (met het minst goed beheerste *ijj*) binnen 1 tekststuk doen tenslotte sterke twijfels rijzen of in een aantal gevallen überhaupt wel van een bewuste pronomemkeuze sprake kan zijn.

In elk geval moge uit het voorafgaande blijken dat de situatie niet simpelweg met een eenvoudig begrippenpaar als solidariteit-distantie kan beschreven worden, maar dat ook nog heelwat andere factoren, zowel positieve (waarom dit pronomem wel) als negatieve (waarom dat niet) een rol kunnen spelen.

In verband met dit alles wil ik ook nog even dieper ingaan op de mogelijkheid om het pronomemgebruik ideologisch te interpreteren, zoals dat zowel bij ons als in het buitenland gedaan werd. Uit tabel 1 blijkt dat alle partijen behalve de PVV alle 3 de voorhanden pronomina gebruiken. Met Brown-Gilman 1960, 270 ff. zou daaruit kunnen afgeleid worden dat de PVV door haar bijna uitsluitend *u*-gebruik de meest conservatieve partij is. Maar ook de BSP heeft geen enkel document dat als [- *u*] kan gekarakteriseerd worden en anderzijds heeft enkel de RAL een duidelijke afkeer voor *u*. Daaruit afleiden dat de RAL de enige progressieve partij zou zijn, lijkt dan weer erg vergaand. Wel kan vastgesteld worden dat deze partij het consequentst kiest voor de 2 pronomina die solidariteit kunnen uitdrukken. Het systematisch *u*-gebruik lijkt mij daarentegen niet vanuit distantie maar wel vanuit een niet direct ideologisch gebonden beleefdheidsaspect te interpreteren te zijn.

De analyse van Brown-Gilman staat ten andere in tegenstelling tot de door Geerts 1975, 47 genoteerde tegenstelling tussen

jjj als progressief en *gij* als conservatief. Maar ook die kan niet kloppen, want van daaruit zou moeten afgeleid worden dat de RAL niet alleen de enige uitgesproken progressieve partij maar ook het sterkst uitgesproken conservatief zou zijn, en die twee karakteriseringingen zijn moeilijk met elkaar te rijmen.

Hiermee samenhangend is tenslotte ook nog op de beperkte geldigheid van de eveneens door Geerts 1975, 51 vermelde opvatting te wijzen, dat *jjj* door revolutionairen afgewezen wordt omdat het burgerlijk is. Uit een onderzoek van de interviews is gebleken dat juist AMADA en RAL, wel de 2 minst burgerlijke onder de partijen, intern (tenminste gedeeltelijk) *jjj* gebruiken. Deze bevinding stemt wel overeen met die van Augst voor de BRD, dat „links orientierte Parteien im DU einen Ausdruck von Solidarität sehen“ (1977, 21). In België zou dit echter, in vergelijking met de BRD, waar Augst SPD en DKP noemt, alleen voor nog linksere partijen gelden.

Dat het *jjj*-gebruik in Vlaanderen daarnaast ook kan gebruikt worden om de volksverbondenheid met het Noorden tot uitdrukking te brengen (en dat dit met name bij VU-leden het geval kan zijn) heb ik hierboven al even vermeld.

Samenvattend kan dus vastgesteld worden dat aan het gebruik van de aanspreekvormen, in het bijzonder van *jjj*, ideologische motieven ten grondslag kunnen liggen, maar die lijken niet zo vaak doorslaggevend. De gegevens uit de RAL- en AMADA-interviews blijken immers ook tenminste gedeeltelijk anders geïnterpreteerd te kunnen worden. Uit de onderzoeken van Deprez-Geerts 1977, 131 ff. en 1980, 327 ff. blijkt immers dat het pronomengebruik, in het bijzonder dan weer dat van *jjj*, ook sterk afhankelijk is van leeftijd en (mede door opleidingsniveau bepaalde) sociale categorie. Nu zijn AMADA en RAL typisch partijen die nogal sterk vanuit universitaire milieus opere(e)r(d)en en het lijkt mij dus niet uitgesloten dat het vooral bij de RAL sterk veralgemeend *jjj*-gebruik mede een uitdrukking is van een veralgemeend *jjj*-gebruik bij jongeren met hogere opleiding en dus ook potentiële hogere sociale status. Dat de leeftijd een rol kan spelen, kan ten andere ook blijken uit het feit dat in een interview met een oudere AMADA-kandidaat *gij*-vormen gebruikt worden. Bovendien heeft mij ook een Gents verantwoordelijke van de KPB bevestigd dat ook binnen zijn partij op dit punt generatieverschillen bestaan¹⁰. De nog sterke positie van *gij* binnen de RAL zou vanuit dit oogpunt kunnen verklaard worden uit het feit dat een deel van de actieve partijkern weliswaar ten dele universitair geschoold is,

10. Persoonlijke mededeling D. Vonckx.

maar toch nog tot een generatie behoort waarin het *jij*-gebruik nog maar pas goed is beginnen doordringen.

Tot nu toe ben ik in mijn besluiten vooral ingegaan op de rol van de verschillende partijen (de zenders dus) en van de situatie (die ook de relatie tussen zender en ontvanger bepaalt). Bij de zender is daarenboven zeer moeilijk uit te maken of de pronomenuitkeuze gebeurt vanuit de eigen opvatting over de waarde van elk pronomen ofwel of daarbij (ook) rekening wordt gehouden met de mogelijke andere interpretatie ervan door de lezer.

Op de rol van de ontvanger zelf zou slechts grondig kunnen ingegaan worden door receptie-onderzoek. Daar dit niet mogelijk was, is het enige wat daarvan in dit onderzoek terug te vinden is, mijn eigen receptie, die in zoverre illustratief belang kan hebben dat eventueel een aantal interpretaties niet door iedereen zouden gedeeld worden.

Als algemeen besluit zou ik dus alleen maar kunnen herhalen dat het pronomengebruik in Zuidnederlandse verkiezingspropaganda door een veelheid van samen en door elkaar spelende, voor het grootste gedeelte extralinguïstische factoren vrij uniek mag genoemd worden en dan ook niet zomaar met uit andere talen overgenomen termen kan beschreven worden. Bovendien moet nog benadrukt worden dat een onderzoek van het pronomengebruik noodgedwongen zeer beperkt blijft. Interessant lijkt het mij dan ook dat een dergelijk onderzoek gekaderd zou worden in een bredere beschouwing van het taalgebruik waarin ook aan andere aspecten zoals b.v. spelling (progressieve tgv. voorkeurspelling)¹¹ en woordkeuze (b.v. voorkomen van typische Zuidnederlandse vormen) en mogelijk zelfs syntaxis aandacht zou worden besteed. Een dergelijke ruimere beschouwing zou naar ik meen ook het inzicht in de hier behandelde beperkte problematiek kunnen verdiepen. Een vergelijking op al die punten met andere tekstsoorten zou tenslotte kunnen duidelijk maken of de in verkiezingspropaganda opduikende eigenaardigheden voor deze taalvorm specifiek zijn ofwel of ze eerder uitdrukking zijn van algemener in het Zuidnederlands voorkomende fenomenen. Dat dit laatste globaal genomen wel het geval zou kunnen zijn, moge al blijken uit de hier occasioneel gemaakte vergelijkingen van de eigen resultaten met die uit onderzoekingen van anderen op andersoortig materiaal.

11. Vgl. de progressieve spelling in een paar hoger geciteerde advertentie-achtige teksten met *jij*-vormen. Daarnaast deelde L. Asselberghs, PVV, mij mee dat in zijn partij bewust voorkeurspelling wordt gebruikt.

BIBLIOGRAFIE

- AMMON, U. (1972) : *Zur sozialen Funktion der pronominalen Anrede im Deutschen*, in : *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 7 (1972), 73-88.
- AUGST, G. (1977) : *Zur Syntax der Höflichkeit*, in : AUGST, G., *Sprachnorm und Sprachwandel*. Wiesbaden 1977, 13-60.
- BAETENS BEARDSMORE, H. - VAN DE CRAEN, P. (1979) : *The measurement of transitional diglossia*. Manuscript VUB.
- BROWN, R. - GILMAN, A. (1960) : *The pronouns of power and solidarity*, in : SEBOK, T. A. : *Style in language*, 253-276.
- DAAN, J. (1978) : *U en je*, in : *Taal en tongval* 30 (1978), 50-75.
- DAAN, J. (1980) : *De ondergang van het pronomen u ?*, in : KRUYSEN, J., *Liber amicorum Weijnen*. Assen 1980, 140-145.
- DEPREZ, K. - GEERTS, G. (1977) : *Lexikale en pronominale standaardizatie*. Antwerp papers in linguistics 12 (1977).
- DEPREZ, K. - GEERTS, G. (1980) : *Pronominale problemen : ge, u en je in Duffel-Lier*, in : *Leuvense bijdragen* 69 (1980), 257-381.
- GEERTS, G. (1975) : *Van gij naar jij en u*, in : CASEMIER, G. - VAN CASPEL, P. P. J., *Taal- en Letterkundig gastenboek voor Prof. Dr. G. A. Van Es*. Groningen 1975, 47-54.
- LAMERS, H. (1979) : *Herkomst en gebruiksfunctie van 'je kan', 'je zal' en 'je mag'*, in : *Taal en tongval* 31 (1979), 1-23.
- MARAI, H. C. (1977) : *De rol van de aanspreking in de communicatie*, in : *Communicatie* 7 (1977), nr. 3, 9-12.
- MARS, F. K. M. (1980), *Willen, je wil e.d.*, in : *Taal en tongval* 32 (1980), 83-89.
- STOOPS, Y. (1959) : *Noordnederlands taalgebruik voor Zuidnederlands taalgevoel*, in : *Taal en tongval* 11 (1959), 55-60.
- VAN DEN TOORN, M. (1977), *De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen*, in : *De nieuwe taalgids* 70 (1977), 520-540.